

ИСТИНИ И ЗАБЛУДИ ОТНОСНО ИМЕТО И РОДНОТО МЯСТО НА ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ

Цанко Живков

Резюме. В статията е разгледан въпросът за грешките, заблудите и явните фалшификации относно името и родното място на първия ни възрожденец Паисий Хилендарски. Авторът посочва пернишкото село Кралев дол като достоверно родно място на Паисий, позовавайки се на езиковедите Веле Кралевски, Ал. Балан, Стефан Младенов, Иван Снегаров и др. Авторът на публикацията ратува за връщането на националните чествания на Паисий в с. Кралев дол и издигането там на достоен паметник на великия възрожденец.

Keywords: Paisij Hilendarski, birthplace, Kralevo Dol, enlightener

Още в заглавието на своята „История славеноболгарская“ Паисий казва, че я е написал в Светата гора Атонска, „дошъл там от Самоковска епархия, а събра тая история в 1762 година за полза на българския народ“. В послесловието е добавил: „И я съставих в манастира Хилендар, при игумена Лаврентия, мой роден брат от една майка и по-стар от мене; той тогава имаше 60 години, а аз 40“.

В монашеската си скромност Паисий е оставил само тези сведения за себе си и по-възрастния брат Лаврентий. С което много е затруднил любопитството и желанията не само на учените, но и на милионите българи да узнаят нещо повече за личността, рода и родното му място. Дори и първите преписвачи на неговата „книжица“ от самия оригинал и в присъствието на автора – поп Стойко от Котел (сетнешният епископ Софроний Врачански) и доспейският поп Алексо, люде образовани, разбрали изключително високата стойност на ръкописа и почувствали магичното му въздействие, не са отбелязали нищо за скъпия си гостенин и разговорите, които са водили с него. Но такова е било времето – важно е делото, не личността.

Сетне цял един век спасителната за народа ни Паисиева история се преписва и множи безчет, „где българин страда, въздиша и гине“, но името на автора ѝ продължава да тъне в забрава. Хилендарският йеромонах Пантелеймон, направил първия ѝ Русенски препис в 1809 г., отбелязва, че тя била „събрана и наредена от някой си Паисий“. Много от другите преписвачи изобщо не споменават Паисий, а трети я чувстват толкова своя и близка, че я дописват, преправят и дори слагат себе си за автори.

Странностите продължават и по-нататък. Такъв образован книжовник, като Христати Павлович, който през 1844 г. отпечатва „История славеноболгарская“ под заглавието „Царственик“, също пропуска името на автора ѝ. Та се стигне до Добри Войников, издал своята „Кратка българска история“⁽¹⁾ сто години след написването на Паисиевата и ползвал я, но и той не назовава създателя ѝ. Знаменитата статия на професора от Харковския университет Марин Дринов от 1871 г.⁽²⁾ прави името му по-известно сред предосвободенската ни културна общественост. Но едва когато историята на Паисий влиза в читанките и другите учебници, нейният създател става широко народно достояние.

Трябва да се каже, че по онова време живял вселенски патриарх Паисий, оставил трайна следа в православния свят, та не само в Атон, но и в манастирите и метосите им из българската земя е имало по няколко монаси с това име. А всеки от тях, ако е бил грамотен, се е занимавал със съставяне и преписване на богослужебни книги, които е разнасял и продавал на църковните настоятелства, занаятчийските и търговските сдружения и по-заможните християни. Затова иде ли реч за някой Паисий, дори „писал книга“, трябва много да се внимава за кого точно става дума сред останалите му съименници. Не стига само името, а са нужни и други свидетелства, за да се реши, че това е летописецът и дадено селище е негово родно място. 6 – 7 села от Югозападна България са претендирали да са „родище“ на Паисий (по израза на акад. Ал. Балан), но повечето от тях отпаднали, тъй като не са влизали в тогавашната Самоковска епархия. Останаха да спорят Доспей и Кралев дол, които са били в епархията, и Банско, което (ще видим по-нататък) по времето на Паисий също не е било в обсега ѝ.

Доспейският Паисий

Село Доспей е близко до Самоков. През 1771 г. тамошният поп Алексо прави втория известен досега препис на „История славеноболгарская“ от оригинала на Паисий, което предполага и присъствието на автора ѝ. Това е поводът да възникне преданието, че Паисий е роден в селото и имал там роднини.

Най-уязвимото в претенциите на доспейци е, че те смятат този свой Паисий за починал в края на века, през 1798 г. в Самоков, и е погребан в двора на църквата „Св. Николай“, „на харно место“, както е записано в църковната кондика⁽³⁾. Действително тогава там е починал и погребан един Паисий, и той йеромонах хилендарски, но това е „хаджи Паис“ – монах харамия, организирал и предвождал българите и турците самоковци в отблъскването на кърджалиите от града и района. Тежко ранен, той умира от раните си и е погребан на указаното по-горе място. А историкът Паисий, както безспорно установиха хърватските учени Матей и Предраг Матейч (български зет) и нашият професор Божидар Райков⁽⁴⁾, е починал през 1773 г. на 51-годишна възраст в Ампели-

но, сега квартал на Асеновград. В това писмено документирано известие има и логика, тъй като Паисий дълго време е боледувал от главоболие и стомах, та не би могъл да стигне възрастта на монаха от Доспейското предание.

Второто несъответствие в него е местният диалект, различаващ се от простонародните думи, които Паисий е използвал в текста си. Но доспейци не искат да видят и чуят нищо друго, освен че те са земяците му.

Банското съзаклятие

Важно и противоречиво участие в разглеждания въпрос за родното място на Паисий има бележитият наш учен акад. Йордан Иванов. През 1906 г. той има щастието да открие черновата (първообраза) на „История славеноболгарская“ в книгохранилището на Зографския манастир. Още в първото съобщение за тази своя находка в Историческото дружество през 1907 г., а сетне и в първото издание на „Български старини из Македония“ от 1908 г., той изказва спонтанното си впечатление, че в езика на черновата „се забелязваха повече особености от пририлските краища, откъдето е бил роден Паисий“.

1910 – 1912 г. е подготвяно честването на 150-ата годишнина от написването на „История славеноболгарская“ и в тая връзка се появяват първите предания за родното място на Паисий, включително и банското. С оглед вече и на тях, през 1914 г., когато Й. Иванов отпечатва първообраза на Историята с подробни коментари, той задълбочава и езиковите си наблюдения. И като сочи редица морфологични особености, местоимения, диалектни глаголи и причастни форми, заключава: „Тия и други подобни черти от говора на Паисий не говорят в полза на южните (разложки) и северните (ихтимански) краища на епархията... Зографският ръкопис-черновка... явно спазва най-вече говорни особености от пририлските краища, откъдето е бил и Паисий...“.

Акад. Й. Иванов е абсолютно прав в констатациите си за невъзможността Паисий да е от „южните (разложки) краища на епархията“ не само поради езиковата несъвместимост. А и защото по времето, когато е живял и писал труда си летописецът, Банско не е влизало в границите на епархията. Тя⁵⁾ се е намирала в диоцеза на сръбската Ипекска патриаршия и е била малка, обхващала е само районите на Самоков и Дупница. Едва след унищожаването на тая патриаршия през 1772 година, тоест десет години след написването на „История славеноболгарская“, когато е дошъл и първият гръцки владика Филотей, епархията се е „проширила“ на юг и обхванала Джумайско, Разложко с Банско и други македонски краища. Това обаче не е знаел безименният съставител на новия „Зографски поменник“ от два по-стари, нито Марин Дринов, които са смятали, че Банско винаги е било в епархията, и така са умножили заблудата. Ето защо и това селище отпада от възможността да е родно място на великия ни възрожденец.

Но през 1938 г. се случва нещо невероятно. В пълен разрез с предишните си убеждения за езиковата невъзможност първият ни историк да е от „южните (разложки) краища на епархията“, Й. Иванов провъзгласява Банско за родно място на Паисий⁶⁾. Основанието му е една изписка, уж от Хилендарската кондика, в която се казвало (и то на твърде характерното банскалийско наречие): „В 1765 лето, януария, 17 ден, какво е дошъл проигумена Лаврентий сос поклонници от Банско и во тоя ден обрекъл на св. Богородица своята оцова кука во Банско за Хилендарски метох за вечно да е така“.

Другото, което съобщава Й. Иванов, е известното ни вече, но невярно твърдение, че историкът Паисий починал в Самоков през 1798 г. и е погребан в двора на църквата „Св. Николай“. И двете сведения му били предоставени от неговия възпитаник и сътрудник Михаил Ковачев, наречен по-късно от акад. Иван Дуйчев „мошеник“. Защото се оказва, че въпросната „изписка“ за „оцовата кука во Банско“ с дата 17 януари 1765 г. изобщо не съществува. Тя е измислена от фалшификатора М. Ковачев неизвестно защо. Йордан Иванов не прави никаква проверка на „изписката“ и разбрал, че е подведен от сътрудника си, замълчава до края на живота си. Но поради големия негов научен авторитет тезата му за Банско като родно място се възприема безкритично от редица наши учени, сред които Мих. Арnaudов, Хр. Христов, П. Динеков, Н. Драгова и др., които я преумножават в своите изследвания, трудове и учебници по история.

Това дава основание и на Тодор Живков, воден от криворазбрани „политически съображения“ след грубите сектантски грешки на неговата партия по „македонския въпрос“, да заяви през 1966 г. пред писатели, че „Отец Паисий е македонец от Банско“ и който не е съгласен с това, „има много здраве от арменския поп“. Там бе издигнат паметник на Паисий и взеха да се провеждат националните му чествания без никакви реални доказателства. Въз основа на доказано фалшивата „изписка“ за „оцовата кука“ и на един груб партийен диктат.

Кралевдолската достоверност и откривателят ѝ Веле Кралевски

Колкото и странно да изглежда, но „Кралевдолската достоверност“ (по опрелелението на историка и писателя от Банско-Разложката котловина Никола Попфилипов)⁷⁾ се явява най-късно в общественото пространство, но бързо набира мощ и влияние.

Село Кралев дол (преди Самоковско, Софийско, сега Пернишко) се е сгушило в живописно подножие на Голо бърдо, а в едната си част е пропъзляло по недостъпните някога склонове на Градището, върху което и днес личат руините на средновековна крепост от несъкрушимата отбранителна система на прославения войвода Кракра. На изток като на длан пъстроят в различни бои през сезоните меките и красиви склонове на Витоша. Поминъкът е бил оскъден, главно скотовъдство и малко земеделие. Затова от тук и от някои съседни села е съществувала постоянна пътека към българските манастири

в Света гора не само от поклонници, но и от гурбетчии, тръгнали да работят по манастирските строежи, лозя, маслинови и зеленчукови градини. Някои оставали с години и дори се замонашвали.

В края на XVII в. в Кралев дол е съществувал големият род на Поповците, давал свещениците на селото. Запомнен е един поп Йоан, Йован по местному. Най-големият от синовете му – поп Цветан, наследил баща си, същевременно работел и мутафчийство, а други двама се покалугерили в Хилендарския манастир с имената Лаврентий и Паисий. Когато поп Цветан умрял, за равнение на гроба му на четиридесетия ден дошли двамата му братя и отслужили парастас. Паисий, който имал и йеромонашески сан, останал да служи шест месеца в селото, докато се хиротониса нов свещеник. През това време изградил чешма до тяхната махала, наричана и днеска „Паисовата“ или „Калужарец“, направил и някои „светогорски“ нововъведения в църковната служба. Въобще оставил незабравими спомени сред съселяните си, та по неговото име почнали да наричат и целия им род Паисовите, за отлика от новите Поповци в селото.

Десет години преди Освобождението на България от турско робство в Кралев дол се ражда Веле Петров Ачанов, наречен по-късно Кралевски. Напуска селото като юноша, за да учи в Софийската класическа гимназия, а после завършва Историко-филологическия отдел на Висшето училище (сетнешния Софийски университет). Преподава български език и литература в Духовната семинария и в най-добрите гимназии в София и страната, става и инспектор по специалността си.

Вече в зрелите си учителски години посещава родното си село Кралев дол и вижда, че и училището, и читалището носят името на Отец Паисий. А на селския мегдан – кафене-сладкарница също с фирмата „Отец Паисий“ и собственик Ангел Василев Паисов. Влязъл вътре, а там седи бащата на Ангел – дядо Васил, в бели шаечни дрехи. Познават се и двамата, та учителят направо пита стареца защо бакалницата се нарича така, а фамилното име на собственика също е Паисов. Възрастният човек му отвърнал малко учуден: „А бре, даскале, ти ако не знаеш кой и откъде е Паисий, аз ли да ти кажа?“. После старецът добавил, че целият техен род се казва Паисов, защото от него е произлязъл Паисий Хилендарски.

Тук е уместно да вметнем, че в този край на страната най-дълго са се задържали семейните задруги (до тридесетте години на XX век), в които под един покрив са живели по 40 – 50 души – дядовците, бащите, синовете, многобройните внуци и правнуци, и така се е предавала от поколение на поколение и съхранявала родовата памет.

Озадачен бил ученият мъж от думите на простия селянин; от това, как обикновените кралевдолци са опазили познанието, че великият ни летописец е техен земляк, произхожда от рода на Паисовите и той е дал името на старата

местна фамилия. Веле Кралевски си дал сметка, че в живото предание най-естествено са свързани имената на двамата братя калугери Паисий и Лаврентий; че те са произхождали от свещеническият род на селото, като деца и юноши са израснали в религиозна среда и отрано са били подготвяни за духовно служене. И най-важното: блестящият литератор езиковед, преподавал много пъти на учениците си текста на „История славеноболгарская“, едва сега бил осенен от прозрението, че многобройните простонародни думи в нея са от говора на селяните му кралевдолци.

Веле Кралевски разговарял и с други от рода на Паисовите, както и с възрастни хора от селото и картината в съзнанието му все повече се допълвала и проявявала. Той задълбочава наблюденията и проучванията върху миналото и настоящето на земяците си, техният бит, характер и душевност, за да разбере по-пълно средата, която е могла да роди и отгледа такъв пламенен родолюбец като Отец Паисий. И през 1923 г. публикува статията „Отец Паисий Хилендарски е родом от с. Кралев дол (Софийско)“⁽⁸⁾.

Изнесеното в нея произвежда силно впечатление сред културната ни общественост. Будният Софийски митрополит (сетне екзарх) Стефан веднага назначил комисия под председателството на професор (сетне академик) Иван Снегаров от Богословския факултет със задача да проучи на място твърденията на В. Кралевски.

Комисията посещава Кралев дол на 10 и 11. XI. 1923 г. и прави обширна анкета с Паисови потомци и други възрастни селяни. Подготвя отчетен доклад до митрополит Стефан, публикуван в края на същата година в списанието на Софийската митрополия⁹⁾ със заключението, че „възродителят на българския народ Паисий Хилендарски е роден в село Кралев дол“.

Фактите са сензационни и в пресата, както и в периодичните издания възниква разгорещен спор. В статия в сп. „Пролом“, 2, № 17 – 18, 1923 г. В. Кралевски се спира по-обстойно върху езика на Паисиевата история, еднакъв с този на селяните му. Историкът Никола Станев във второто издание на книгата си „България под иго“ от 1929 г. казва: „Днес се събират сведения, които сочат, че родното място на Отец Паисий е Кралев дол, Софийско“. Атанас Поппетров във в. „Мир“, в броя от 26. IX. 1930 г., предава разказа на протойерей Цветан Стоянов (един от участниците в комисията на Ив. Снегаров, правнук на племенницата на Отец Паисий – столетницата баба Анта), под заглавие: „Нови разкрития за родното място на Отца Паисия Хилендарски“. Иван Люлински публикува във в. „Шоп“, № 20, 15. X. 1930 г., статията „За родното място на Паисий Хилендарски“, също статии във в. „Знаме“, № 55 – 58, 12 – 14. III. 1931 г., и пак в „Шоп“, 2, № 40. 1. XI. 1931 г., в които развива становището си за с. Кралев дол като родно място на Паисий.

В. Кралевски продължава да е неуморен и пламенен защитник на Кралев дол. С нови езикови данни и свидетелства той публикува статии в сп.

„Българска мисъл“ (редактирано от проф. Мих. Арnaudов)¹⁰⁾, в „Литературен глас“ (с гл. редактор Д. Б. Митов)¹¹⁾, а във в. „Знаме“¹²⁾ води полемика със застъпника за с. Доспей Христо Марков. Друга статия със заглавие „Към въпроса за родното място на отец Паисий Хилендарски“ помества в сп. „Отец Паисий“¹³⁾. В статията „Още нещо за езика на Паисиевата история“ в сп. „Родна реч“ (редактирано от бележития ни езиковед акад. Стефан Младенов)¹⁴⁾, Кралевски спори с учителя краевед и езиковед от Дупнишко Иван Кепов и привежда много думи по страници и редове от „История славеноболгарская“, употребявани и тогава от неговите земляци кралевдолци.

Така подготвил и убедил обществеността в правотата на каузата си за с. Кралев дол, в началото на 1931 г. В. Кралевски е поканен от историка проф. Васил Златарски, тогава зам.-председател на БАН, да изнесе доклад пред членовете на Дружеството на историците и други дейци на Академията, пред културни дейци, общественици и публицисти. Интересът бил изключителен, голямата зала на Академията се изпълнила с хора и обсъжданията продължили три дни: на 25 II, 4 и 11 март – цяла научна сесия. Изказали се много от присъстващите учени, общественици и застъпници на отделните местни предания за родното място на Паисий.

Информацията за това събитие¹⁵⁾ завършва с думите: „Председателят проф. Златарски каза, че едничкото явно и сигурно доказателство за родното място на Паисий, това е езикът... Че според него установено е вече, какво Отец Паисий е от Палакарията (където е и с. Кралев дол – б. а.). Остава сега да се издири селото“.

Явно професорът историк (сетне академик) Васил Златарски е предоставил на езиковедите да свършат своя дял от задачата.

Корифеят на нашето езикознание Александър Теодоров-Балан, след неколкократни посещения в с. Кралев дол, пише в капиталния си труд „Нова българска граматика“ (1940 г.) в раздела за „Глагола в спрежение“: „У Паисий Хилендарски четеме: казуе, писуе, старобългарското казует, писует... така го има в Кралев дол, Софийско, а няма го в Банско, Разложко“ (с. 213).

В следващото допълнено и преработено издание от 1958 г., вече под заглавието „Нова българска граматика за всякого“, както и в юбилейното „Любов за родна реч“ от 2008 г. на Университетското издателство, горният пример е доразвит и уточнен на с. 549 с оглед и на споровете за родното място на Паисий така: „И у Паисия Хилендарски четеме *казуе, писуе* (=казуѣ, писуѣ). Така го има в и около Кралев дол, Софийско, което притежава да е родище Паисиево, а няма го в Банско, Разложко, дето други пренасят родището на монаха“.

Същото мнение поддържат и акад. Стефан Младенов и съратникът му Стефан Попвасилев, редактори (уредници) на сп. „Родна реч“¹⁶⁾.

Подобно е становището и на акад. Иван Снегаров в голямото му и ценно изследване „За родното място на Паисий Хилендарски“¹⁷⁾.

Трябва да споменем и това, че на доста места в Историята си Паисий говори като очевидец за разни исторически събития, манастири, планини или предания, но все от района на Самоковско, Софийско и Пернишко, и никъде не е споменал Пирин, Разлог, Банско, някоя местност, случка или предание от този край.

Сумарно, след всичко гореказано и доказано, село Кралев дол бе прието за родно място на Паисий, влезе в учебниците и в десетилетието преди 1944 г. там ставаха националните му чествания, докато не бе въдворен в Банско „по партийни съображения“. Дарените близо сто хиляди лева за негов паметник бяха злоупотребени за други цели.

Докога ще продължава това „историческо“ безобразие? С връщането на Паисий в родното му място Кралев дол, Пернишко, ще освободим и изчистим от волните или неволни грешки, заблуди и терзания имената и паметта на такива академични светила на нашата наука и култура като Марин Дринов, Йордан Иванов, Михаил Арnaudов, Петър Динеков, Димитър Талев, Надежда Драгова и още редица някогашни и днешни учени и творци. Защото истината е свята и причестваша.

БЕЛЕЖКИ

1. Войников, Д. Кратка българска история. Предисловие. Виена, 1861.
2. Дринов, М. Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му. Пер. сп. на Бълг. книж. д-во, I, 1871, № 4.
3. Ненов, И. (2003) Истината за родното място на Паисий Хилендарски. София: SPS Print.
4. Райков, Б. Животът на Паисий. Изв. на Нар. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, т. XVIII (24), 1983.
5. Вж. Семерджиев, Хр. За родното място на Отца Паисия. В. Ден, 28, IV, 1912; Семерджиев, Хр. Самоков и околността му. (Принос към миналото им от турското завоевание до Освобождението), 1913; Снегаров, И. Още по въпроса за родното място на Паисий Хилендарски. Изв. на Инст. по история при БАН, кн. 16 – 17, 1966.
6. Иванов, Й. Родното място на Отца Паисия се установява. Край на един продължителен спор. В. Зора, 15, II, 1838.
7. Вж. в. Мир, Банско, 9, II, 1930.
8. Вж. Независимост, бр.746, 15. X. 1923.
9. Вж. Народен страж, кн.18, 1923.
10. Кн. VI, 1930.
11. Бр. 69, 5. IV. 1930.
12. № 281, 12. XII, 1930, и № 282, 13 XII.
13. 3 № I, 1930.

14. Кн. V, 1931 – 1932.
15. Вж. в. Знаме, бр. 54 – 58, 1931.
16. Вж. год. V., кн. 5, 1932, заб.
17. Вж. сб на БАН „Паисий Хилендарски и неговата епаха“ (1962).

FACTS AND DELUSIONS ABOUT THE NAME AND THE BIRTHPLACE OF PAISIJ HILENDARSKI

Abstract. The article deals with the controversial issue of the birthplace of the Bulgarian enlightener Paisij Hilendarski. The author proved that the authentic birthplace of Paisij is the village Krlev Dol (near Pernik), referring to the famous linguists Vele Krlevski, Alexander Balan, Ivan Snegarovq etc. The author supports the idea that the national celebration of Paisij have to take place in Krlev Dol and proposes the construction of dignified monument there.

✉ **Mr. Tzanko Zhivkov**
Mladost, bl. 468, entr. 3, ap. 69
1715 Sofia, Bulgaria
E-mail: czhivkov@abv.bg